

uspon i iskušenja neo-feminizma

vukašin pavlović

FEMINIZAM KAO DVOSTRUKI PROTEST

Radanje starog i pojava novog feminizma imaju jednu značajnu zajedničku crtu, mada je istorijska distanca između ta dva čina duga skoro dva veka. Zajednička im je činjenica da su nastajali u socijalnom i političkom kontekstu koga bi smo jedinstvenim nazivnikom mogli odrediti kao **vreme revolucionarnog radikalizma**. Ali to nije i jedino što povezuje nastanak starog i radanje novog feminizma. Pogledajmo bliže o čemu se radi.

Dvestogodišnjica Francuske revolucije obeležena je 1989. godine, na dostojan način u čitavom svetu. Nedovoljno je, međutim, ukazivano na činjenicu da se u krilu te velike revolucije rodio i feminizam.¹ Samo dve godine nakon što se pojavila, *Deklaracija o pravima čoveka i građanina* doživela je svoju feminističku kritiku i alternativu. Napredne žene toga doba, predvođene od *Olympe de Gouges*, već 1791. godine u *Deklaraciji o pravima žene i građanin* stavljaju do znanja revolucionarima da objavljena jednakost prava ljudi ne može biti shvaćena samo kao pravo i privilegija muškaraca.² Za tu svoju »drskost« neke od žena, a među njima i *Olympe de Gouges*, morale su da plate visoku cenu — 1793. godine bile su giljotinirane.³ Sva dramatika radanja feminizma zgusnuta je tako u tih nekoliko prelomnih godina. 1789/91/93.

Nešto slično ponovilo se mnogo godina kasnije — ali ovoga puta, srećom, bez pogubljenja. Novi feminizam rodiće se u revolucionarnom zanosu krajem šezdesetih godina ovoga veka. Mada je neo-feministički pokret pupčanom vrpcom povezan sa radikalizmom studentskog pokreta i bunta mlade generacije⁴ — čiji je vrhunac pobuna na univerzitetima 1968. godine širom SAD i Evrope — novi feminizam stoji u dvostrukom odnosu prema ovim događajima.

S jedne, vidljivije strane, bunt mlade generacije neposredno će usloviti pojavu neofeminističkog pokreta. Opšte preispitivanje vladajućih kulturnih i vrednosnih obrazaca nužno će dovesti do saznanja o potrebi promene dominantnih stavova o odnosima među polovima (tzv. seksualna revolucija s kraja šezdesetih samo je nuz-pojava te nove svesitosti). Čak će se vrlo brzo (već početkom sedamdesetih godina) pokazati da novi feministički pokret preuzima štafetu palicu od kratkovećnog studentskog pokreta i svojim usponom označava definitivno uspostavljanje fenomena tzv. novih društvenih pokreta.⁵

S druge strane, koja najčešće ostaje u izvesnoj senci, radanje neo-feminističkog pokreta sadrži i dimenziju protivstava i otpora nekih pojava unutar studentskog pokreta i pokreta nove leve u celini, pre svega na pitanju odnosa među polovima. Zato bi moglo da se kaže da je novi, kao uostalom i stari, feminizam nastao kao **revolt unutar revolta, kao dvostruki protest**: i protiv celine postojećeg modernog, a u osnovi još uvek patrijarhalnog društva, ali i protiv obrazaca muške dominacije unutar neosporno levo orijentisanog studentskog pokreta.

Kao što se vidi, istorija se na izvestan način ponovila i još jednom potvrdila da revolucionarni radikalizam i pitanje emancipacije žene nisu nužno i jednoznačno povezani. Pokazalo se tako, da radanje i uspon kako klasičnog tako i novog feminizma protiču u znaku dvostrukog protesta — upućenog postojećem društvu, i istovremeno, muškim sarbocima u radikalnom buntu protiv tog istog društva.

ODNOS KLASIČNOG I NOVOG FEMINIZMA

Prvi i neizbežan korak u objašnjenju i razumevanju neo-feminizma je uspostavljanje paralele sa klasičnim feminističkim pokretom. Relacija neo-feminističkog pokreta prema starom ili klasičnom feminizmu može se odrediti dvoznačno: kao istovremeni odnos diskontinuiteta i kontinuiteta.

Da bi ova protivurečnost bila shvatljiva i opravdana moramo u analizu uneti paralelu opštijeg reda: odnos između klasičnih i novih društvenih pokreta.

Pod klasičnim pokretima podrazumevaju se pokreti karakteristični za devetnaesti i prvu polovinu dvadesetog veka, a među njima je i feministički pokret (u kategoriji starih pokreta radnički pokret je, svakako, jedan od najznačajnijih). Pod novim društvenim pokretima podrazumevaju se pokreti nastali u periodu nakon šezdesetih godina dvadesetog veka, a najrepresentativniji među njima su ekološki, mirovni, odnosno anti-nuklearni, i naravno, neo-feministički pokret, ili kako se još često naziva pokret za emancipaciju, oslobođenje žene.

Bez obzira na moguće primedbe i rezerve koje se mogu staviti ovakvoj podeli, smatram da je razlikovanje između klasičnih (starih) i novih (alternativnih) društvenih pokreta opravdano, kako s obzirom na nove sadržaje i nove metode akcije, tako i s obzirom na nove ključne vrednosti i nov i različit odnos prema socijalnom okruženju i političkim institucijama. Bez pretenzija na celovitu analizu i detaljnu argumentaciju⁶ moguće je naznačiti osnovne linije razlikovanja između klasičnih i novih društvenih pokreta, koje u više nego dovoljnoj meri opravdavaju navedenu podelu.

Za razliku od klasičnih, novi društveni pokreti imaju sledeća specifična obeležja:

(1) prvenstveno su usmereni ka potrebama pojedinaca i društva kao zajednice, a nisu direktno okrenuti prema državi i zainteresovani za vlast.

(2) okupljaju pristalice iz vrlo različitih socijalnih klasa, slojeva i grupacija, pa otuda nemaju jasno prepoznatljivu klasnu osnovu i karakter;

(3) samorazumevaju se kao pokreti konkretne akcije, bez univerzalnih političkih pretenzija, pa su, najčešće, angažovani oko jednog pitanja ili problema (otuda u anglosaksonskoj literaturi često srećemo naziv »single issue movements«);

(4) autonomni su u odnosu na postojeće političke partije i organizacije, i uopšte rezervisani prema institucijama;

(5) manje ili više su indierentni prema ideološkim podelama (razlikovanje na »levo« i »desno« gubi pređašnju političku težinu);

(6) opredeljuju se za nenasilne oblike delovanja i koriste nove metode i forme akcije (zaposadanje ulica i trgova ili tzv. sit—in akcije, kao i druge metode pasivnog otpora, građanske neposlušnosti i dr.);

(7) koriste nov jezik, atrktivni medijski nastup, grade novu opoziciju ili alternativnu političku kulturu.

Feministički pokret, posmatran u celini od svog nastanka do naših dana, jedan je od retkih pokreta koji je na značajan način prisutan i u kategoriji tzv. klasičnih ili starih i u grupi novih, ili kako se još naziva, alternativnih društvenih pokreta. Otuda je moguće komparaciju starog i novog feminizma podvesti pod opšti odnos klasičnih i novih društvenih pokreta. U meri u kojoj između starog i novog feminizma postoji diskontinuitet (kako u pogledu sadržaja i metoda aktivnosti tako u pogledu vrednosnih orijentacija i političke kulture) reč je o dva različita tipa društvenih pokreta — klasičnom i novom. No, specifičnost je feminističkog u odnosu na većinu drugih pokreta i u tome što postoje izvesni najopštiji sadržaji u vezi sa ravnopravnošću žena, kao i karakteristike (razlika po polu kao polazna tačka, kao i prvenstveno oslanjanje na aktivitet žena) koje potvrđuju princip kontinuiteta i daju nam za pravo da govorimo i o celini feminističkog pokreta, od njegovog nastanka do danas.

Da sve ono što je rečeno za opšti odnos između klasičnih i alternativnih društvenih pokreta, važi, subspecies, a za odnos između starog feminizma i neo—feminističkog pokreta, potvrđuje i konkretne analize, kao što je analiza *Ute Garhard*, po kojoj paralela između starog i novog feminističkog pokreta sadrži sledeće karakteristike:⁷

— Novi ženski pokret nije institucionalizovan u klasično udruženje ili savez, nema formalno rukovodstvo, već više predstavlja mrežu mnogobrojnih grupa.

— Najvažniji princip novog pokreta žena je autonomija, odnosno nezavisnost od drugih političkih grupacija, a isto tako i samoupravljanje i samoorganizacija.

— Zajedno sa drugim novim društvenim pokretima, novi ženski pokret pruža otpor birokratizaciji, predstavlja opoziciju negativnim efektima industrijskog rasta i postojeće vojne sigurnosti koja ugrožava čovečanstvo.

— Za razliku od starog ženskog pokreta koji je prihvatao tradicionalnu podelu rada, novi ženski pokret podvrgava radikalnoj kritici postojeću podelu rada po polovima, dovodeći u pitanje društvo rada u celini.

Uprkos činjenici da je jugoslovenski nao—feministički pokret u poređenju sa pokretima na Zapadu mnogo manje razvijen,⁸ smatram da se najdublje filozofsko—teorijsko objašnjenje sadržinske transformacije starog u novi feminizam može naći u radovima naše teoretičarke feminizma *Blaženke Despot*.⁹ To objašnjenje autoricu nalazi u suštinskoj **metamorfozi pojma emancipacije**, koja se odigrava unutar nove paradigme, **paradigme novih socijalnih pokreta**, a pre svega neo—feminističkog i ekološkog.

Emancipacija žene za koju se zalaže klasični, u osnovi građanski feministički pokret, unutar modela liberalne predstavničke demokratije, usmerena je, po njenom tumačenju, na slobodu u pravu i političkoj državi, iz čega proističe redukovanje feminističkog pokreta na pokret za ljudska prava (a u nekim savremenijim varijantama, na pokret usmeren na telo).

S druge pak strane, nepremostivo ograničenje proleterskog ženskog pokreta, po analizi *B. Despot*, leži u shvatanju da diktatura proletarijata i ukidanje razlike građanskog društva i političke države vodi oslobađanju od patrijarhata.

Pojam emancipacije formulisan u novom feminizmu, a nešto kasnije i u ekološkom pokretu, bitno je različit od emancipacije žena shvaćene kako u klasičnom građanskom pokretu za ravnopravnost žena, tako i u klasičnom proleterskom i socijalističkom ženskom pokretu. Nova paradigma, zaključuje *B. Despot*, unosi dva nova komplementarna značenja u savremeni pojam emancipacije: emancipaciju od države i institucije uopšte, kao i emancipaciju od volje za moć i vlast, tih glavnih regulatora društvenog života pod starom paradigmom. Uz neke druge pomaže u značenju ovog pojma, na koje ista autoricu takođe ukazuje, (da se emancipacija ne poima više isključivo u području sukoba rada i kapitala, odnosno klasnih konflikata; kao i ulaska nove etike i, dodao bih, nove političke kulture u ovu oblast) možemo zaključiti da novi feminizam istovremeno predstavlja radikalnu kritiku stare i koncipiranje i uspostavljanje nove teorijske i praktične paradigme, unutar koje se može misliti o modernom društvu i novim potrebama savremenog čoveka i generacija koje dolaze.

TRI FAZE U RAZVOJU NEO—FEMINIZMA

Na osnovu uvida u dve decenije dug razvoj neo—feminističkog pokreta u Zapadnoj Evropi (a pri tome posebno imajući u vidu iskustva

ženskog pokreta u SR Nemačkoj, kao jednog od najrazvijenijih) može-
mo uočiti tri osnovne faze: (a) fazu eksplozivnog uspona novog feminiz-
ma; (b) fazu razvoja osobene feminističke kulture; i (c) fazu izvesnog za-
stoja neo-feminističkog pokreta.¹⁰⁾

I faza: eksplozivni uspon neo-feminizma

Prva faza, faza rađanja i brzog uspona novog ženskog pokreta, traje od kraja šezdesetih do druge polovine sedamdesetih godina. To je period u kome neo-feministički pokret uvodi značajne novine u odnosu na klasični ženski pokret, na sva tri glavna plana: (a) u pogledu sadržaja i akcije usmerenosti; (b) novih organizacionih oblika; i (c) novih metoda akcije.

U sadržinskom smislu ovo vreme možemo označiti kao fazu reformuliranja tzv. ženskog pitanja i redefinisanja feminističkog pokreta i njegovih ciljeva. Taj proces se odvija pod poznatim sloganom, formulisanim u to vreme: »lično je političko«, odnosno »privatno je javno«. Na smisao te devize dobro ukazuje *Zarana Papić* u svojoj knjizi »Sociologija i feminizam«: »Savremeni ženski pokret je sloganom »privatno jeste javno« pokušao da konkretno istorijski relevantno pokaže na koje sve načine žensko pitanje jeste temeljno društveno pitanje. Ukratko, privatno iskustvo jednog pola koji svoju istoriju doživljava i proživljava kao istoriju podređenosti jeste javno pitanje od suštinskog društvenog značaja.«¹¹⁾

U pogledu organizacionih oblika ovu fazu karakteriše formiranje mnogobrojnih ženskih grupa, oformljene prvih tzv. ženskih centara, a nešto kasnije i uspostavljanje horizontalnih oblika koordinacije na nacionalnom planu. Brz uspon novog feminizma rezultat je izuzetnog entuzijazma i aktivnosti mnogobrojnih ženskih grupa. Najčešći oblik povezivanja su tzv. consciousness-raising groups, neo-feminističke grupe za podizanje svesti i samoosvešćivanje žena, u kojima se pokreće sve širi krug ne samo tzv. ženskih već i drugih društvenih pitanja.

Nacionalna konferencija *Pokreta za oslobađanje žena* (»Women's Liberation Movement«) Velike Britanije, održana 1970. godine, formuliše sledeća četiri zaključka:

1. dostupnost sredstava za sprečavanje začeća i sloboda prekida trudnoće;
2. besplatno i svima dostupno čuvanje dece;
3. jednake šanse u obrazovanju i profesiji;
4. jednako plaćanje muškog i ženskog rada. Četiri godine kasnije, ovi zahtevi su dopunjeni sa još dva;
5. za pravnu i finansijsku nezavisnost;
6. protiv diskriminacije lezbijki.¹²⁾

Pod geslom »Frauen gemeinsam sind stark« (»Žene zajedno su jače«) u SR Nemačkoj se početkom sedamdesetih godina veliki broj žena i neo-feminističkih akcionih grupa uključuje u tzv. »Akciju 218« (protiv zakonske zabrane prava žena da odlučuju o prekidu trudnoće). U martu 1972 godine drži se u Frankfurtu prvi savezni kongres žena, koji označava završetak procesa konstituiranja novog autonomnog ženskog pokreta u Zapadnoj Nemačkoj.

Na ovom kongresu usvajaju se zaključci u kojima se akcenat stavlja na: (1) potrebu i neophodnost samostalnog organizovanja žena, kako bi se saznali njihovi problemi i zastupali njihovi interesi; (2) neizbežnost posebne taktike i strategije u borbi za ekonomska i demokratska prava, bez imitiranja muškaraca; i (3) želju da se izgrađuju odnosi solidarnosti, a eliminišu autoritarne strukture i mehanizmi moći.¹³⁾ Zanimljivo je da se u tim zaključcima muškarci isključuju iz neo-feminističkih grupa iz dva razloga: prvo, kako bi žene stekle sopstvena iskustva, i drugo, kako bi se sprečilo da se u mešovitim grupama reprodukuju odnosi staranja i ugnjetavanja, što je iskustvo žena u svim oblastima života.

Ako uporedimo zaključke Frankfurtskog kongresa sa zaključcima nacionalne konferencije pokreta za oslobađanje žena Velike Britanije zapažamo značajne razlike. Dok je britanski neo-feministički pokret konkretan u tipično engleskom pragmatističkom duhu, zapadno-nemački ženski pokret formuliše svoje zaključke na strateški i generalan način. Na ovu razliku ukazuju da bih podvukao dve činjenice karakteristične za savremeni neo-feministički pokret. Prva i očito vidljiva značajka je pluralizam i raznovrsnost ideja koje se artikuliraju u različitim pokretima i delovima neo-feminističkog pokreta. I druga, da ta različitost nije slabost već snaga savremenog neo-feminizma, jer sve te različite ideje i zahtevi različitog nivoa konkretnosti ne samo da se ne isključuju, već stoje u komplementarnom odnosu, jedni druge dopunjuju i zajednički tvore celinu novih konceptata i iskustva današnjeg feminističkog pokreta.

Neo-feminizam je u odnosu na stari feministički pokret uneo značajne novine i u pogledu metoda delovanja. U početku, istina, prevashodna pažnja bila je usmerena na novu simboliku pokreta, na obračunavanje sa klasičnim predstavama o ženi i ženskoj lepoti (u čemu je bilo i ritualnog preterivanja: spaljivanja ženskih prslučica, odbacivanja visokih potpetica, šminke i diktata mode u celini). Vremenom su se, međutim, iskristalisali osnovni principi na kojima počiva savremeni neo-feministički pokret, među kojima, za metod njegovog delovanja najveći značaj imaju sledeća dva: princip samoiskustva ili sopstvenog iskustva (selbsterfahrung princip) i princip samopomoći ili međusobne ženske ispomoci (selbsthilfe princip).

II faza: neo-feminizam kao kulturna snaga

Kraj sedamdesetih i početak osamdesetih godina protiču u znaku konsolidacije početnih rezultata i daljeg (istina manje eksplozivnog i bučnog, a više stabilnog i mirnog) uspona neo-feminističkog pokreta.

To je faza u kojoj je aktivnost neo-feminističkog pokreta usmerena u dva osnovna pravca: ka otkrivanju novih oblasti i aspekata feminističkog angažmana i ka prodoru feminizma u oblast obrazovanja, nauke i kulture.

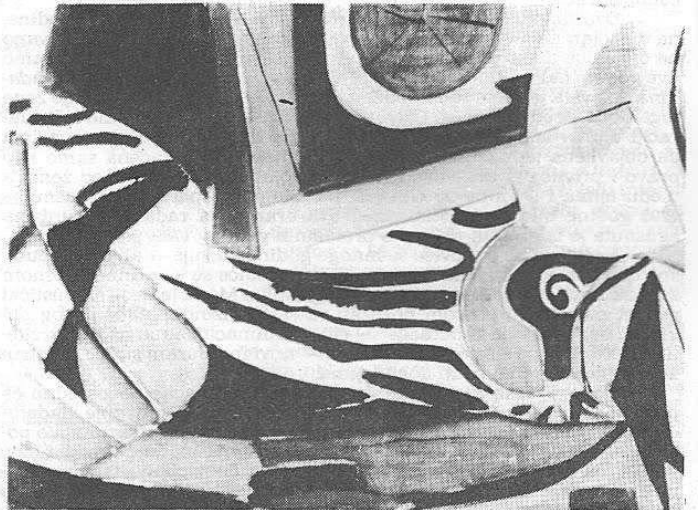
Novi feminizam se ne zadovoljava samo borbom za slobodu i pravo žene da odlučuje o rađanju, već podvrgava oštroj teorijskoj i praktičnoj kritici čitavu oblast medicinskog tretmana žene i njenog zdravlja (a posebno ginekologiju), zatim ustaje protiv svakog oblika (fizičkog i psi-

hičkog) nasilja nad ženama u porodici i društvu, protiv tretiranja ženskog tela kao robe (prostitucija i pornografija), itd, itd.

Pored otkrivanja specifičnih feminističkih aspekata u raznim oblastima društvenog života (od socijalne politike do podela rada zasnovane na polovima ili od arhitekture do umetnosti), najznačajniji prodor u ovoj fazi ostvaren je ulaskom feminizma u oblast univerzitetskog obrazovanja, nauke i kulture.

To je period snažnog razvoja tzv. ženskih studija (women's studies ili feminist studies). Novi feminizam uspeva, ponekad uz velike otpore tradicionalnog akademizma, da uđe na univerzitetske katedre i seminare. Razvijaju se ne samo specifične studije o ženi i za ženu, nego se sa osobenog feminističkog stanovišta preispituju čitave naučne oblasti (istorija, lingvistika, psihoanaliza idr.). Uz mnoge druge feminističke projekte, započinju i prva empirijska istraživanja u ovoj oblasti.

Uz ranije započete, pokreće se čitav niz novih feminističkih časopisa, revija i žurnala. Feminizam na velika vrata ulazi u izdavaštvo i kul-

turnu produkciju. Istovremeno, feministička problematika dobija sve značajniji i širi prostor unutar postojeće publicistike i mas-medija.

Sve ovo doprinosi razvoju osobene feminističke kulture, koja se često artikulise i kao kontrakultura u odnosu na vladajuće vrednosne i kulturne matrice. Sve u svemu, za ovu fazu može da se kaže da novi feminizam postaje značajna kulturna snaga modernog društva.

III faza: zastoj i iskušenja neo-feminizma

Od sredine osamdesetih započinje treća faza u razvoju neo-feminističkog pokreta. To je faza izvesnog zamora novog feminizma, ili kako piše *Frigga Haug*, u svom uvodnom tekstu za knjigu »Pokret žena u svetu — Zapadna Evropa«, period klonulosti pokreta.¹⁵⁾

Izvesna stagnacija neo-feminističkog pokreta (ocena o »krizi pokreta« bi ovde bila prejaka i neadekvatna) ogleda se u nekoliko činjenica.

Medu aktivistkinjama i pripadnicima neo-feminističkog pokreta sve je manje entuzijazma i spremnosti na svakodnevno praktično angažovanje u akcionim grupama i pokretu. Istovremeno se, među novim generacijama devojaka i mladih žena zapaža izvesna nezainteresovanost i ravnodušnost prema feminizmu (koja je, između ostalog pospešena i činjenicama da zbog krizom uslovljenog kasnijeg stupanja u svet rada i porodice, mlade žene ne mogu da sagledaju na pravi način svu težinu svoga društvenog položaja). Jačaju i sukobi i nesporazumi među različitim segmentima neo-feminističkog pokreta (kontroverze između majki i žena bez dece, lezbejki i hetero-žena, feministkinja posvećenih pokretu i karjeristkinja, isl).

Postoje, međutim, i dublji razlozi za iskušenja sa kojima se suočava neo-feministički pokret u najnovijem periodu. Dugotrajna kriza, čije se manifestacije osećaju i u najbogatijim zemljama Zapada, u mnogim svojim dimenzijama sužavala je društveni prostor za dalji uspon feminizma. Ofanziva novog konzervativizma uključivala je, kao jedno od svojih strateških opredeljenja, povratak starim vrednostima, među kojima klasična, u osnovi patrijarhalna porodica, ima ulogu jednog od značajnih nepolitičkih stubova potpore poretku. Politika zaposljavanja, poreska politika i mnogi drugi instrumenti iz arsenala klasične politike, često su bili usmereni protiv novog feminizma.

Pomeranje političkog klatna udesno, do koga je došlo u značajnim delovima populacije mnogih razvijenih industrijskih zemalja¹⁶⁾ pogodovalo je ofanzivi i usponu anti-feminističkog pro-life pokreta (pokreta za zaštitu života fetusa). To je dovelo čak do toga da je u SAD nedavno ukinuto pravo žena na pobačaj (zastičeno odlukom Vrhovnog suda iz 1973. god.)¹⁷⁾ a mnogi predviđaju da će opredeljivanje za ili protiv prava žena na prekid trudnoće biti jedno od važnih pitanja u političkim borbama oko predstojećih izbora u Zapadnoj Nemačkoj.

Suočen sa ozbiljnim iskušenjima, neo-feministički pokret nalazi se danas na raskršću. Eventualna dugotrajna stagnacija i defanziva dovela bi do erozije i gubitka mnogih postignuća novog feminizma. Ali da bi mogao da razvije svoju prirodnu ofanzivnu poziciju (za *Habermasa* neo-feministički pokret je jedini ofanzivni pokret u širokoj skali novih društvenih pokreta) novi feminizam mora da razreši neke od antinomi-

ja koje su se nataložile tokom prve dve decenije. Ovde ću skicirati samo tri para antinomija, bez čijeg se razrešenja, po mom mišljenju, ne mogu osloboditi svi potencijali savremenog neo-feminističkog pokreta.

Prva antinomija na kojoj se peče novi feminizam jeste **antinomija jednakost/različnost**. Novi feminizam s pravom zahteva ozbiljenje stvarne jednakosti između muškaraca i žena, ali isto tako opravdano ukazuje na pravo na različitost i osobenost žena i ženskog pitanja. Praktičan put za iznalaženje rešenja između ova dva, delom suprotstavljena, zahteva, svakako nije lako naći.

Druga antinomija koja pritiska novi feminizam je, u osnovi taktičko pitanje, ali sa značajnim principijelnim posledicama, i može se formulirati kao **dilema zajedno ili odvojeno**. Postoje ozbiljni razlozi zbog kojih se aktivnost neofeminističkih grupa i pokreta prevashodno, a najčešće i isključivo oslanja na angažman žena, ali je i činjenica da se pitanje istinske ravnopravnosti polova ne može rešiti bez angažmana muškaraca.

Najzad, treća, i možda najznačajnija antinomija, odnosi se na strategiju pokreta i odnos prema socijalnom kontekstu, a pre svega političkom okruženju i može se definisati kao **dilema i protivurečnost između političkog i nepolitičkog**. Novi feminizam je do sada tu dilemu rešavao u korist nepolitičkog, držeći se s pravom nove paradigme i imajući u vidu sva loša iskustva i rezerve prema staroj politici. Mada je nekoliko puta pokretano pitanje formiranja posebnih ženskih partija, neo-feminizam je odbacivao klasičnu političku opciju, a za političku artikulaciju i promociju svojih zahteva koristio neke od postojećih političkih kanala, a pre svega novoformiranu političku partiju »Zelenih«. No time, blokirajući efekat ove antinomije po praktično delovanje neo-feminističkog pokreta u totalnom političkom okruženju, nije otklonjen (već je samo eventualno umanjen). Pitanje i dalje ostaje otvoreno, i ono će se svakako iznova postavljati, mada je jasno da se odgovor na njega mora tražiti u jednoj složenijoj matrici od uprošćene dihotomije političko-nepolitičko.

žene u francuskoj revoluciji

žaklin doksoa

SARLOTA KORDE (1768 — 1793)

Mari-An Šarlota d'Korde d'Armon jedna je od najosobnijih žena Revolucije. Izdaničan stare normandijske loze, rasla je u osiromašenoj porodici seoskih aristokrata. Po usmenim predanjima njen stric, opat od Vika, naučio ju je da čita na delima njenog slavnog pradeda: *Pjera Korneja*. Sa četrnaest godina izgubila je majku, a otac, koji upisuje sinove u vojnu školu, dobija i dva mesta za kćeri u ženskoj opatiji u Kanu. Do zatvaranja manastira tamo su školovane besplatno. Tokom sedam godina Šarlota stiče republikanske ideje »gutajući« tamošnju biblioteku. Potom, suočava se sa ocem, ultraroyalistom, i opredeljuje se radije da živi kod starije rodake, u Kanu. Tamo će ona, koja će na svom sudenju potvrditi: »*Bila sam republikanka još dugo pre revolucije*«, odbiti da pije u zdravlje kralja. Republikanske su je ideje izolovale od sredine, zaneta slobodom, zakonitošću, težeci miru, ona koja je »pročitala preko petsto brošura za ili protiv Revolucije« prisustvuje s užasom prvim neobuzdanim manifestacijama Terora. Objavivajući pozive na ubistvo u svojim novinama, »*Prijatelj naroda*«, potpisujući cirkular od 3. septembra 1792. koji poziva okruge u unutrašnjosti da se ugledaju na primer Pariza čineći pokolje u zatvorima, Mara kristalizuje mržnju prema sebi. Da bi potukla njega i njegove, Normandija, na nagovor žirondinaca proteranih u Kan, odlučuje da podigne vojsku. Prijavljuje se... sedamnaest dobrotvorica, a »*Bila je dovoljna jedna žena*«, piše Šarlota. Ne rekavši ni slova o svojoj nameri: prineti na žrtvu Zver žrtvujući sebe, kreće za Pariz. To je prvi put kako napušta Normandiju. U subotu 13. jula, po vrelom danu, kupuje nož u arkadi Pale-Roajala br. 177. U sedam uveče, provalivši konačno njegova vrata, zariva ga u Marea, koji leći telo za hvaćeno ekcemom u kadi koju je za njega iznajmila ljubavnica. Šarlota veruje da je iskorenila Teror i, daleko od toga da se brani, tokom sudenja ona priznaje svoj čin. Odvedena je na gubilište po olujnom danu, 17. jula.

LISIL DEMULEN (1771 — 1794)

Kći poverenika finansijske uprave i žene slavne po vanrednoj lepoti, inteligentne, učene, *Ane Luje Diple-Lridon* imala je samo dvanaest godina kad su se ukrstili putevi njoj i jednom mladom čoveku. Da bi je opet video, on se vraća, pošto mu se nasmešila izdaleka. Mladi je čovek student, stipendista koledža Luja Velikog, robesperov kolega: zove se *Kamij Demulen*. Lisilina majka mu dopušta da pride. No, kad Kamij postane advokat i zatraži ruku njene kćeri, otac se ne žuri da da saglasnost. Ako na kraju i popušta pred navaljivanjem kćeri, to čini zato što je mladi čovek briljantan novinar. Venčanje je proslavljeno 29. decembra 1790. u prisustvu *Robespjera, Pesiona, Silerija, Brisoa, Mersijea*. uskoro se rađa i dete: daju mu ime Oras. Stari prijatelji se sučeljavaju. Sekretar Dantona, tada ministra pravde, Kamij (uz podršku Lisil koja piše: »*Pus-*

tite ga da izvrši svoju misiju, on mora da spasi zemlju!») napada Robespjera i Sen-Zista koji naređuju njegovo hapšenje. Zatvoren je u Luksemburgu. Lisil, koja ne može da živi bez njega, šeta se kroz vrt u kome su se sreli deset godina ranije, ne bi li ga ugledala s druge strane ograde od kolja. Zatim se usuduje da učini ono što bi malo koji muškarac rizikovao, piše Robespjeru: »*Ubićeš nas oboje, udariti njega, to znači ubiti mene!*« To pismo je njena presuda, ona to zna. Robespjer je hapsi 30. marta 1794, usred noći. Ipak, ona ne uspeva da umre istovremeno s Kamijem, nego osam dana kasnije, 13. aprila. Optužena je da je pripremila bekstvo iz zatvora. U svojoj čeliji je zapisala: »*Dobro veče, draga mama, suza mi se otima iz oka, ona je za tebe. Zaspacu u miru nevinosti!*«. Giljotinirali su je sa dvadeset dve godine.

GOSPODA DIPLE

Supruga *Morisa Diplea*, stolarskog preduzetnika, *Francoaz-Eleonor Voza* podarila mu je petoro dece: Eleonoru zvanu Kornelija, Sofiju, Viktoriju, Elizabetu i Zak-Morisa.

U jednoj sobi u potkrovlju na prvom spratu kuće u kojoj su stanovali u ulici Sent-Onore, gospoda Diple je smestila Robespjera posle pokolja na Marsovom polju. Zapovedničke prirode, žena koja je čvrstom rukom upravljala svojim domaćinstvom, bdela je nad svojim podstanarom sa tiranskim obožavanjem. Postao je njen jedini bog. Ukrasila je salon sa pola tuceta njegovih portreta: slikanih, reljefa, gravira. Jednog dana kad je njen velikan, bolestan, bio na lečenju u ulici Sen-Floranten kod njene sestre Šarlote, došla je da ga traži i posle strasne scene vratila ga je k sebi, u tu kuću koju je Danton prokleo iz zapreznih kola kojim je vožen na mučenje. A Robespjer, iza spuštenih prozorskih kapaka, čuo je taj glas koji je grmeo jače nego što su gvozdeni paoci točkova lupali po pločniku. Priča se i da je Kornelija bila obećana Robespjeru.

Kad je Nepodmitljivi pao, povukao je za sobom i porodicu Diple. Odvedena u Sv. Pelagiju, zatvorena sa prostitutkama, gospoda Diple umrla je nekoliko dana posle zatvaranja. Presudila je sebi ili su je udavile te pakosnice.

GOSPODA ELIZABETA (1764 — 1794)

Elizabeta, Filipina, Mari-Elen od francuske, unuka Luja XV najmlađe dete prestolonaslednika *Luja i Marije Jozefine Saksonske* imalo je jednu jedinu izuzetnu karakternu crtu: bilo je otelovljenje apsolutne vernosti. Razmažena ali plemenita, kapriciozna ali dobra, u odlučnom neprijateljstvu prema idejama Prosvetiteljstva (što nije bilo glupo jer će te ideje izazvati i pad monarhije) živela je u senci svog brata. Bilo joj je petnaest godina kad je postao kralj. Da ga ne bi napustila, odbila je da se združi i sa španskim infantom i sa vojvodom od Aoste. Lucidna, pisa-

1 Detaljnije o tome u: Vlasta Jalušić, »Žene, politika, revolucija«, saopštenje sa X skupa »Marks i savremenost« održanog 1-3 jula 1989. godine u Smederevu (objavljeno u izvodu u: »Književne novine« broj 778-780, 1-15 jula 1989. god., Beograd).

2 Na značaj ove Deklaracije za utemeljenje ideje o feminističkom pokretu ukazuju mnogi autori, a među njima i Ute Gerhard u tekstu »*Alte und neue Frauenbewegung*«, u knjizi U.C. Wasmuth (Hrsg.), ALTERNATIVEN ZUR ALTEN POLITIK? Neue soziale Bewegungen in der Diskussion, Wissenschaftliche Begegesellschaft, Darmstadt, 1989. god.

3 Leonore Knafila / Christine Kulke, »15 Jahre neue Frauenbewegung«, u knjizi Roland Roth / Dieter Rucht (Hrsg.): NEU SOZIALE BEWEGUNGEN IN DER BUNDESREPUBLIK DEUTSCHLAND, Bundeszentrale für politische Bildung, Bon, 1987.

4 Michele Barrett / Lynne Segal, »*Britischer Feminismus heute*«, u knjizi FRAUENBEWEGUNGEN IN DER WELT, Band 1, Westeuropa, Argument-Verlag, Hamburg, 1988.

5 Ovde treba napomenuti da u slučaju studentskog pokreta razlika između pojma klasičnog i novog društvenog pokreta još uvek nije do kraja jasna i izvedena (po nekim svojim karakteristikama on pripada klasičnom, a po drugim pak novom tipu društvenih pokreta).

6 Opširnije o razlikovanju novih i starih društvenih pokreta u V. Pavlović, POREDAK I ALTERNATIVNA, »Univerzitetaska riječ«, Nikšić, 1988., kao i u zborniku OBNOVA UTOPIJSKIH ENERGIJA, »IIC« i »CIDID«, Beograd, 1988.

7 Ute Gerhard, isto kao u fusnoti (2) str. 76.

8 Rada Iveković konstatuje da se feministički pokret nove generacije kod nas zapaža relativno rano, već od polovine sedamdesetih godina. (R. Iveković, »Feminizam i emancipacija«, prikaz knjige Z. Papić »Sociologija i feminizam«, »Književna reč«, jul 1989.). Činjenica je, međutim, da postoji nesrazmera i raskorak između ranog organizovanja prvih neofeminističkih grupa kod nas (u Zagrebu, Ljubljani, Beogradu) i realno skromnog širenja neo-feminističkog pokreta u Jugoslaviji.

9 Dr Blaženka Despot, POJAM EMANCIPACIJE U NOVIM SOCIJALNIM POKRETIMA (rukopis pripremljen za štampu).

10 U tekstu u kome sumiraju iskustva i rezultate prvih petnaest godina u razvoju novog ženskog pokreta Leonore Knafila i Christine Kulke takođe razlikuju tri faze, ali ih određuju na nešto drugačiji način, naročito kada je u pitanju treća faza. Po njima novi ženski pokret: 1. negde do 1975. prolazi kroz fazu razgrančenja (od muškaraca i institucija) i razvoja nove ženske samosvesti; 2. zatim do kraja sedamdesetih traje faza razvoja feminističke kontrakture (zasnivanje ženskih projekata pre svega u oblasti zdravstva i socijalne politike, nauke i kulture); 3. treća faza je faza uticaja u javnoj političkoj i društvenoj sferi (»Žene i mir«, »Zeleni«, i dr.). Vidi: Leonora Knafila i Christine Kulke, u citiranom tekstu fusnota (3), str. 95.

11 Zarana Papić, SOCIOLOGIJA I FEMINIZAM, »IIC«, Beograd, 1989., str. 77.

12 Navedeno prema: Michele Barrett / Lynne Segal, citirani tekst kao u fusnoti (4), str. 69.

13 Navedeno prema: Leonore Knafila / Christine Kulke, citirani tekst, str. 94, 95.

14 Tako je na Univerzitetu u Frankfurtu borba za uvođenje ženskih studija trajala skoro deset godina.

15 Frigga Haug, Lehren aus den Frauenbewegungen in Westeuropa, u citiranoj knjizi FRAUENBEWEGUNGEN IN DER WELT, str. 9.

16 Za mnoge neočekivan uspon radikalno desne i nacionalističke Republikanske partije u Zapadnoj Nemačkoj, deluje zabrinjavajuće, naročito nakon uspeha na poslednjim izborima za Evropski parlament.

17 O »Državi u kretetu« dobro i angažovano kao i uvek, piše Slavenka Drakulić, u nedeljniku »Dan«, br. 386, 11. srpnja 1989.

NAPOMENA: (Ovaj tekst je nastao tokom mog studentskog boravka u SR Nemačkoj (Frankfurt a/M, 1989) stipendiranog od strane Friedrich Ebert Stiftung).